

**СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ
ІЗ ПРЕДИКАТНИМИ СТІЙКИМИ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИМИ
СПОЛУКАМИ, ПОШИРЕНИМИ ВІДМІНКОВИМИ ФОРМАМИ
ІМЕННИКІВ**

У статті розглядається семантико-синтаксична структура речень із предикатними стійкими дієслівно-іменними сполуками, поширеними відмінковими формами іменників. З'ясовано пропозитивний потенціал синтаксичних ад'єктивів іменникової природи з урахуванням ступеня їх семантичної ємності, особливих сигніфікативних та предикатних властивостей.

The article deals with the semantic-syntactical structure of sentences with the predicate set verb-noun phrases modified with the case forms of nouns. The author analyses the propositional potential of the noun-based syntactical attributes with reference to their semantic capacity and peculiar significative and predicative properties.

Розчленованість форми аналітичних дієслівних предикатів, граматично представлених стійкою дієслівно-іменною сполукою (далі – СДІС), та семантична центральність їх іменникового компонента створюють можливості додаткової характеристики позначуваної предикативної ознаки через використання в присубстантивній позиції різного роду атрибутивних поширювачів: прикметників, безприйменниково- і прийменниково-відмінкових форм іменників, числівників, займенникових слів та інфінітивів. Оскільки “атрибутивні відношення не становлять суто семантичної категорії, а є категорією формально-синтаксичною, що в синтаксичному плані узагальнює різноманітні власне-семантичні відношення і “пригашує” їх для комунікативного підкреслення інших наявних у реченні відношень” [3, 134], зазначені синтаксичні атрибути мають у реченнєвій структурі комплікативний характер, що залежить від глибини перебудови конструкцій на основі базових (елементарних) речень.

Частиномовна специфікація, різний ступінь семантичної ємності, особливі сигніфікативні та предикатні властивості присубстантивних атрибутивних поширювачів зумовлюють їх неоднакову здатність формувати

поліпропозитивні висловлювання. Можливість ускладнення предикативного ядра породжених предикатними СДІС конструкцій залежить від особливостей вираження мовними одиницями пропозитивної семантики.

Роль атрибутивного комплікатора у реченнях із аналітичними дієслівними предикатами можуть виконувати відмінкові та прийменниково-відмінкові форми іменника як неспеціалізовані (периферійні) засоби вираження функціонально-семантичної категорії атрибутивності у сучасній українській мові [6, 15]. Здатність іменника набувати статусу неморфологізованого атрибута зумовлена транспозиційним характером його відмінкових форм і є результатом проміжного ступеня ад'єктивації, а саме її синтаксичного різновиду [2, 143; 4, 182-184].

Найвищу сумісність з атрибутивною позицією виявляє лексико-семантичний потенціал родового відмінка, який за глибиною формально-граматичних і семантико-синтаксичних перетворень виступає другим після прикметника елементом і узагальненою формально-синтаксичною функцією атрибута покриває багато власне-семантичних функцій [3, 134].

Родовий присубстантивний, співвідносний семантично з присвійними прикметниками, спеціалізується в українській мові на вираженні посесивних відношень і є результатом згортання предиката зі значенням належності. Наприклад: *Народні обранці поділяють думку **прем'єра** щодо нагальної потреби стабілізації цін на ринку енергоносіїв* (З газети). – У наведеній конструкції виражений субстантивом *прем'єр* синтаксичний атрибут поєднує в собі значення посесивного суб'єкта й завуальоване значення редукованого предиката, на що вказують відповідні трансформації: *Народні обранці поділяють думку **прем'єра** щодо нагальної потреби стабілізації цін на ринку енергоносіїв* ← *Народні обранці поділяють думку щодо нагальної потреби стабілізації цін на ринку енергоносіїв* + *Думка належить прем'єрові (була висловлена прем'єром)*.

Зумовлене семантичною компресією постпозитивне атрибутивне вживання родового відмінка не обмежується лише вираженням власне-

посесивного значення. Значення посесивного відношення у найширшому розумінні зумовлює розвиток та спеціалізацію у присубстантивного родового низки додаткових значень, до яких належать:

1. Якісне значення.

За допомогою родового відмінка можливим є вираження якісної ознаки репрезентованого предикатною СДІС явища, як-от: *Україна завжди вела політику добросусідства відносно свого “старшого брата”...* (З газети). – Якісна характеристика приписуваної суб’єктові предикативної ознаки слугує тут засобом семантичного ускладнення породженого неоднослівним предикатом висловлювання, оскільки лексема *добросусідство* несе додаткову інформацію про спосіб реалізації зазначеної дії, а саме вказівку про мирний та дружній характер співіснування, що порівнюється із відносинами між добрими сусідами.

2. Темпоральне значення.

У семантиці родового присубстантивного може міститись вказівка на часовий аспект оформленої суб’єктно-предикатною конструкцією ситуації. Наприклад: *Зіткнувшись із байдужістю оточуючих до людського горя, він [лікар] поховав усі надії юності й замкнувся у собі* (З журналу). – Репрезентуючи явище атрибутивної темпоральності, “спричинене позиційними трансформаційними зміщеннями, які характерні при конденсації тексту на площині двох висхідних структур, одна з яких визначає фактор часу” [1, 68], компонент *юності* є транспонованою в атрибутивну позицію номінацією часу й корелює з детермінантним поширювачем часового плану *в юності*. Порівняйте: *Лікар поховав усі надії, які він плекав у юності*.

3. Локативне значення.

Передачу локативного значення родовим відмінком забезпечує просторова сема у відповідному іменнику на позначення одиниці простору чи просторового об’єкта, як-от: *Папа Іван-Павло II користувався повагою усього світу* (З газети). – У наведеному прикладі можливим є двояке трактування завуальованої у формально-синтаксичній функції атрибута первинної власне-

семантичної функції репрезентованого іменником *світ* компонента. Так, зазначений синтаксичний атрибут можна розглядати як збірну назву, використовувану на позначення суб'єкта дії, як-от: *Увесь світ поважав Папу Івана-Павла II*. З іншого боку, його можна трактувати як компонент із локативною семантикою, що слугує засобом семантичного ускладнення висловлювання. Порівняйте: *Папу Івана-Павла II поважали в усьому світі*.

4. Каузативне значення.

Родовий присубстантивний здатний імплікувати ситуацію-причину, що зумовила існування вираженої предикатною СДІС ознаки. Наприклад: *Стомлені виснажливою боротьбою новітні революціонери обливалися слізьми радості ...* (З газети). – Наведена конструкція є поліпропозитивним утворенням, що відображає складну причиново-наслідкову ситуацію, причинова складова якої є результатом складних семантичних перетворень, порівняйте: *Новітні революціонери обливалися слізьми радості* ← *Новітні революціонери від радості обливалися слізьми* ← *Новітні революціонери обливалися слізьми + Вони раділи*.

5. Цільове значення.

Виражений родовим відмінком синтаксичний атрибут може входити із предикатом базової структури у цільові відношення, як-от: *На час проведення самміту влада країни вживе безпрецедентних заходів безпеки* (З газети). – У наведеному прикладі формально-синтаксичний атрибутивний компонент *безпеки* містить вказівку про певну ситуацію, на досягнення якої спрямована виражена неоднослівним дієслівним предикатом дія, та корелює з відповідною синтаксемою зі значенням мети. На це вказують такі трансформації: *На час проведення самміту влада країни вживе безпрецедентних заходів безпеки* ← *На час проведення самміту влада країни вживе безпрецедентних заходів, спрямованих на досягнення безпеки* ← *На час проведення самміту з метою досягнення безпеки влада країни вживе безпрецедентних заходів*.

Родовий присубстантивний може виражати елементи інструментального значення, про що свідчить такий приклад: *Майстриня радо приймає все нове*,

знайдене в технічних студіях і піддає його оцінці **свого серця** (З журналу). – Завуальованість у синтаксичному атрибуті семантичного компонента зі значенням знаряддя / засобу дії підтверджує речення *Майстриня радо приймає все нове, знайдене в технічних студіях й оцінює своїм серцем*, що є результатом логічної трансформації наведеної конструкції. Оскільки лексема *серце* вживається тут у переносному значенні (репрезентує предмет психічного світу) й вимагає пропозитивного прочитання, маємо справу із предикатним актантом, який входить до зумовленої семантичною валентністю актантної рамки вираженого неоднослівною номінацією предиката й ускладнює зміст висловлювання на суб'єктно-предикатній вісі, “вглибину” [5, 4]. Порівняйте: *Майстриня радо приймає все нове, знайдене в технічних студіях і піддає його оцінці* + *В основу оцінки майстрині лягли внутрішні переживання, прагнення творчих пошуків тощо.*

До елементів означальної семантики, здатних виконувати роль атрибутивного поширювача іменникового компонента досліджуваних предикатних сполук, належать різного роду прийменниково-відмінкові форми. Наприклад: 1) *Ївжин батько поставив рекорд по сівбі* (О. Донченко); 2) *Ніхто з цих мужніх людей не зламав складеної присяги на вірність Батьківщині* (З журналу). – Зазначені синтаксичні атрибути є продуктом складних мовних перетворень, конденсованими мовними одиницями з імпліцитно вираженим змістом. Зберігаючи тісний семантичний зв'язок з мотивуючими глибинними структурами, вони зумовлюють семантичну складність породжених відповідними предикатами конструкцій. Порівняйте: 1) *Ївжин батько поставив рекорд по сівбі* ← *Ївжин батько поставив рекорд* + *Була сівба*; 2) *Ніхто з цих мужніх людей не зламав складеної присяги на вірність Батьківщині* ← *Ніхто з цих мужніх людей не зламав складеної присяги* + *Вони присягали на вірність Батьківщині.*

Отже, увиразнення характеру репрезентованої у породжених аналітичними дієслівними предикатами конструкціях ситуації можливе завдяки використанню в присубстантивній позиції при семантично центральному

конституенті предикатних СДІС неморфологізованих ад'єктивів, виражених відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменника (родовим присубстантивним зокрема). Експліковані синтаксичними ад'єктивами іменникового походження ознаки зумовлюють ускладнення семантичної структури висловлювання, виявляючи тенденцію до конденсації змісту складних ситуацій у максимально простих реченнєвих структурах.

Література

1. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії. – К.: Наук. думка, 1991. – 171 с.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
3. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Городенська К.Г. Явища синтаксичної деривації // Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 152-212.
5. Кормилицына М.А. Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01/ Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 1992. – 36 с.
6. Чопик Я.М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / Київський держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького. – К., 1991. – 22 с.